

**ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ****DOMESTIC VIOLENCE: CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGICAL ASPECT**

**Онiщик Ю.В., д.ю.н., професор,
завiдувач кафедри приватного та публiчного права
Київський національний університет технологій та дизайну**

**Коваль О.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри приватного та публiчного права
Київський національний університет технологій та дизайну**

Будь-яка діяльність держави має керуватися головним принципом, забезпечення нормальних умов для всіх членів суспільства. Для досягнення цієї мети розроблено різні способи, одним із яких є захист прав людини кримінально-правовим шляхом. Розвиток права є першочерговим завданням кожної держави сімейній сфері.

Явище домашнього насильства, яке також називають жорстоким поведінням у сім'ї, в даний час є однією із соціальних проблем, яка набула більшого виміру та попиту як у якісному, так і в кількісному відношенні, що вимагає життя спеціальних заходів з урахуванням багатьох міждисциплінарних точок зору.

Однією з найпоширеніших проблем, що спостерігаються на практиці, є інформація, яка подається з цього питання, у багатьох випадках суперечлива і не відповідає результатам глобальних досліджень, які суворо і з науковою скрупульозністю орієнтують незліченні використовувані дані, і які в певних припущеннях спотворюють ситуації, які необхідно вирішувати всіма можливими способами.

Це кримінологічне дослідження, але підкріплене необхідним догматичним аналізом відповідного кримінального типу. З того й іншого повинні бути отримані конкретні політико-кримінальні пропозиції, які дозволять більшою мірою наблизити кримінальне право до конкретної проблеми, а також краще пізнати особистості кривдника, постраждала особа і існуючі засоби соціального контролю.

Сім'я може стати важливим фактором розвитку людини, оскільки вона є основним інститутом, де, серед іншого, прищеплюються цінності, поведінка, думки, моделі поведінки. Тим не менш, від сім'ї багато в чому залежить, чи має передаване позитивне чи негативне значення, оскільки іноді замість того, щоб сприяти гармонії, миру, єдності та повазі, викладається поведінка, заснована на дискримінації, підпорядкуванні та насильстві, загалом на шкоду жінкам, дітям та людям похилого віку. Таким чином, більше за все робиться спроба підвищити обізнаність про те, що насправді включає концепція домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, насильство.

Any activity of the state should be guided by the main principle of ensuring normal conditions for all members of society. To achieve this goal, various methods have been developed, one of which is the protection of human rights through criminal law. The development of law is the primary task of every state in the family sphere.

The phenomenon of domestic violence, also known as domestic abuse, is one of the current social problems with a larger scale, higher quality and quantity requirements, and requires specific interventions taking into account many interdisciplinary perspectives.

One of the most common problems observed in practice is that the information provided on this issue is in many cases contradictory and at odds with the results of global research, which strictly and scientifically guide the countless data used and distort situations that must be resolved in every possible way in accordance with certain assumptions.

This is a criminological study, but it is supported by the necessary dogmatic analysis of related types of crime. From the two, specific policy and criminal law recommendations can be drawn, bringing criminal law closer to certain issues and providing a better understanding of the nature of offenders and victims and of existing methods of social control.

The family can be an important factor in human development, as it is the main institution that instills values, behaviour, ideas and actions. However, the family is very much dependent on whether the message is positive or negative, because sometimes, instead of promoting harmony, peace, unity and respect, it promotes behaviour based on discrimination, oppression and violence, often at the expense of women, children and violence. Therefore, and most importantly, the aim is to raise awareness of what the concept of domestic violence actually entails.

Key words: domestic violence, criminal offense, criminal responsibility, physical violence, psychological violence, economic violence, sexual violence, violence.

Домашнє насильство є прихованою проблемою, і тому важко оцінити реальну поширеність домашнього насильства. Методи оцінки кількості жінок, а також дітей, людей похилого віку та інвалідів, які зазнали домашнього насильства зі сторони кривдника, є неточними. Статистика заснована на зареєстрованих випадках насильства, інформація про яку отримана від поліції, громадських спілок і т.н.

Потерпілі часто страждають від насильства протягом досить довгого часу, перш ніж вирішать звернутися за допомогою, і знаходяться на тій стадії, коли вони вже змирилися зі своєю ситуацією. Їм часто соромно визнати, що вони стали потерпілими від домашнього насильства, або звинувачують себе, і вони, як правило, применшують масштаби та наслідки домашнього насильства.

Під домашнім насильством ми можемо розуміти зловживання силою, яке вчиняється переважно чоловіками щодо жінки, яка перебуває у спільних стосунках, а також після розлучення або розлуки двох людей. Домашнє

насильство включає фізичне, психологічне, економічне та сексуальне насильство, погрози та залякування.

Домашнє насильство – це систематично повторювані акти фізичного, психологічного, сексуального, економічного впливу на близьких людей, які вчиняють проти їх волі з метою отримання влади і контролю над ними. Тут треба зазначити і третю принципову особливість домашнього насильства. Вона полягає в тому, що домашнє насильство має гендерну основу. Незважаючи на те, що, згідно зі статистикою, найчастіше жертвами домашнього насильства стають жінки та діти, все ж таки, деякі дружини можуть становити серйозну реальну загрозу для їхніх чоловіків [1, с. 13].

Крім того, домашнє насильство можна розділити на насильство в найширшому розумінні, насильство з боку партнерів та подружнє насильство, насильство над дітьми та насильство над жінками. Коли мова заходить про жінок і неповнолітніх, часто спостерігається збіг між насиль-

ством в сім'ї і жорстоким поводженням. Домашнє насильство є найменш помітним, часто непередбачуваним, незрозумілим, неконтрольованим. Насильство в сім'ї це свідомо діяльність.

Жертвами домашнього насильства є жінки, переважна більшість з яких є дружинами, колишніми дружинами та подружжям кривдника, які зазнають фізичного, економічного, психічного та сексуального насильства та приниження зі сторони кривдника, з якими вони живуть в одному будинку. Доведено, що соціальна та економічна залежність жінок від чоловіків створює великі можливості для вчинення домашнього насильства щодо жінок. Найбільш поширена причина насильницьких дій – довгострокові розбіжності в партнерських відносинах, викликані цілим рядом факторів, починаючи від фінансових проблем, розбіжностей у думках, взаємного відчуження партнерів, проблем з вихованням дітей, закінчуючи алкоголізмом кривдника і, як наслідок, руйнуванням нормальної сімейної обстановки [2].

Домашнє насильство по відношенню до дітей є надзвичайно серйозним соціальним явищем, що зустрічається практично у всіх соціальних шарах, незалежно від політичного ладу або рівня культурного або економічного розвитку. Насильство над дітьми в сім'ях порушує всі їх основні права людини, і це питання є тим більш серйозним для дітей, оскільки дитина через свою фізичну чи психологічну незрілість, беззахисність та залежність часто є більш вразливою потерпілою особою від домашнього насильства.

У звичайній практиці ми рідко стикаємося з домашнім насильством щодо чоловічого населення, але, незважаючи на це, чоловіки теж стають потерпілими від домашнього насильства, хоча і бояться зізнатися в цьому зі страху перед оточуючими (колегами, друзями, сусідами), і саме тому це залишається таємницею.

Проблема домашнього насильства щодо літніх людей зачіпає етичні норми суспільства, є показником моральності суспільства, соціальних відносин. Це означає порушення прав літніх людей, загрозу їх на гідне, спокійне життя в похилому віці. Насильство по відношенню до літніх людей може відбуватися як одноразове, так і систематичне.

Люди з обмеженими можливостями особливо схильні до ризику домашнього насильства. Вони можуть повністю залежати від інших для задоволення своїх основних потреб, вони можуть опинитися в неблагополучному становищі, наприклад, через обмежений доступ до правосуддя, і тому потребують спеціальних стратегій захисту, адаптованих до умов, в яких вони живуть, та їхніх потреб [3].

Як ми вже згадували, домашнього насильства набуває багатьох форм, за допомогою яких партнери досягають своєї мети, так що вони хочуть переконатися, що жертва залежить від них і покірні у всіх аспектах. Потерпілі піддаються примусу на різних рівнях, часто кілька форм насильства відбуваються одночасно.

Криміналізація домашнього насильства, яка фактично почалася 11 січня 2019 року, коли набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Саме цей закон вніс зміни до Кримінального кодексу України, зокрема, його доповнено статтею 126-1 «Домашнє насильство». Це стало серйозним кроком у протидії проявів домашнього насильства [4].

Відповідно до статті 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) домашнє насильство – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього

подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [5].

Ще одним законодавчим актом, який регулює питання домашнього насильства в сім'ї, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». У статті 1 цього Закону зазначено: домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [6].

Стаття 126-1 КК України, визначає насильство в сім'ї як «навмисну і систематичну практику фізичного, психологічного або економічного насильства». Сексуальне насильство не згадується в цій статті, оскільки його прояви криміналізовані іншою статтею КК України, а саме у статті 153 КК України [5]. Ті самі форми домашнього насильства згадуються у статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [7].

Найбільш поширені форми домашнього насильства включають:

- фізичне насильство – зазвичай пов'язане з обмеженням соціальних можливостей потерпілої особи, а також її контактів із зовнішнім світом або примусом до статевого акту. Дуже часто, коли відбувається домашнє насильство, потерпілому заподіюється тілесні ушкодження;

- сексуальне насильство – ця форма насильства, коли кривдник примушує потерпілу особу шляхом насильства або погрози насильства займатися сексом або займатися певними сексуальними практиками, які доставляють дискомфорт потерпілій і які вона не стала б здійснювати добровільно. Таке сексуальне насильство може досягати досить жорстоких масштабів. Ця форма насильства перш за все воно завдає психологічну травму;

- психологічне насильство – ця форма насильства систематично і постійно повторюється кривдником, поки він не здобуде владу і перевагу над потерпілою особою, створюючи страх і почуття безпорадності. Психологічне насильство гірше підлягає доведенню, тому що воно не залишає ніяких слідів і повинно бути доведено за допомогою експертиз. Позбутися наслідків психологічного насильства складніше, ніж наслідків фізичного насильства, оскільки психологічне насильство зазвичай має незворотні наслідки. Кривдник може обмовляти, принижувати, контролювати, моніторити або змушувати потерпілу особу підкорятися наказам, щоб впливати на її психіку і завдати тривалої психологічної шкоди;

- економічне насильство – відноситься до дій кривдника, який зловживає, обмежує потерпілу особу у доступі до грошей і тим самим стаючи залежною від кривдника. Умовно кажучи, кривдник вимагає або має абсолютний контроль над усіма доходами жертви, або забороняє жертві ходити на роботу. Іноді трапляється і так, що кривдник не дає грошей на ведення домашнього господарства, на дітей, одяг і різні інші речі. Цей вид насильства повинен бути доведений на підставі свідчень свідків. Ця форма насильства, що включає контроль над фінансами та економічними ресурсами постраждалого(-ї). Насильник може обмежувати доступ до грошей, примусово відбирати кошти, контролювати фінансові рішення або робити недоступним здобуття незалежності постражданим(-ою) [8].

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство поля-

гає в «умисному позбавленні житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [6].

На додаток до перелічених форм насильства, вони також враховують частоту окремих інцидентів та їх інтенсивність (тобто тяжкість з точки зору наслідків для потерпілої особи) та подальший розвиток домашнього насильства на часовій шкалі. Це також дозволяє краще диференціювати стратегії втручання, спрямовані як на потерпілу, так і на інших осіб, які здійснюють домашнє насильство.

Слід виділити 3 основних типи (моделі) домашнього насильства:

1) домашнє насильство на основі ізольованих інцидентів низької інтенсивності;

2) домашнє насильство на основі інцидентів середньої частоти та інтенсивності;

3) домашнє насильство засноване на інцидентах як високої частоти, так і інтенсивності.

Цикл домашнього насильства складається з трьох фаз:

а) сплеск напруги – схильна до насильства людина викликає у потерпілій особі постійний страх. Для цього він використовує різні методи. Це можуть бути загрозливі погляди, жести, переміщення, підвищення голосу, ломка предметів, знищення майна, погрози зброєю, також може жорстоко поводитися з домашніми тваринами.

Потерпіла особа принижується перед кривдником і намагається його заспокоїти. Зрештою відбудеться вибух агресії;

б) вибух – на цьому етапі кривдник більше не може контролювати свій гнів. Він шукає привід покласти провину на людину, якій загрожує небезпека, яка, на його думку, провокує його. Насильство може початися з простого поштовху, ляпаса, але поступово воно вже набирає інтенсивність. Воно може загостритися настільки, що жертва падає на землю, де її продовжують бити. У важких випадках це може призвести до спотворення або навіть смерті. На цьому етапі жертва зазвичай не чинить опір, оскільки це викликало б ще більший гнів з боку кривдника;

в) примирення і мир. Кривдник в цей період кається, але він відмовляється від відповідальності за те, що трапилось. Навпаки, це значно знижує його умиротворення. На цій стадії схильна до насильства людина діє дуже емоційно, звинувачує у всьому людину, проти якої спрямоване насильство. Він виправдовує свою поведінку тим, що його переповнює тривога і насправді не усвідомлює, що робить. Страх часто є основною причиною того, що жертва не хоче залишати свого партнера [9].

Спроби пояснити причини домашнього насильства спочатку базувалися на однофакторних теоріях. Ці теорії спираліся переважно на аналіз окремих випадків. Сьогодні, однак, можна використовувати ці теорії як натхнення для роботи з край екстремальними формами домашнього насильства.

Ми поділяємо їх на три групи:

– біолого-генетичні теорії, які здатні пояснити лише загальні схильності до насильницької (агресивної) поведінки, але не конкретні ситуації домашнього насильства;

– психологічні теорії, що фокусуються на особистості кривдника. Йдеться про профілювання типових насильників. Ці теорії припускають, що причини насильства мають психологічну природу, тобто криються в генетичних і характерологічних особливостях кривдника;

– соціологічні теорії домашнього насильства відійшли від розгляду як кривдника, так і потерпілі як просто психологічно розладнаних особистостей.

Домашнє насильство і переслідування зі сторони кривдника – це дві окремі, що відрізняються один від одного різновиди насильства зі сторони кривдника. Вони можуть відбуватися ізольовано, але також можуть бути взаємопов'язані. Обов'язкові ознаки домашнього насильства включають наявність, тобто тривалість партнерства. Таким чином, домашнє насильство відбувається у відносинах з існуючим партнером. Переслідування, навпаки, має місце в розірваному партнерстві, тобто при роздільному проживанні або розлучення партнерів.

Такі фактори, як статус відносин між партнерами та участь у догляді за молоддю, впливають на зв'язок між злочинністю та насильством у сім'ї. Зв'язок між злочинністю та вчиненням та віктимізацією домашнього насильства сильніший у людей, які перебувають у шлюбі чи проживають разом, ніж у розлучених. Хоча домашнє насильство найбільш поширене серед розлучених осіб, для осіб, які перебувають у стосунках, ризик домашнього насильства зростає швидше з кожним вчиненим правопорушенням.

Стратегії боротьби з випадками домашнього насильства, як на рівні законодавчих заходів, так і на рівні соціально-психологічних втручань, також необхідно включати проблему переслідування з боку колишнього партнера. При розгляді випадків переслідування з боку колишнього партнера завжди необхідно з'ясувати, чи передувало переслідуванню фізичне насильство в сім'ї, оскільки цей факт сигналізує про більш високу небезпеку переслідування, тобто про більш високий рівень загрози для жертви [10, с. 243].

Форми попередження домашнього насильства і відповідальності за нього мають різні форми в різних державах і характеризуються різними підходами. Від суворих санкцій і фундаментальних заходів на самому початку, коли доведено, що насильство в сім'ї має місце, завдяки байдужій практиці державних органів, до організованих державою програм ресоціалізації, в яких замість покарань при насильницькій поведінці терапія починається під наглядом фахівців.

Висновки. Хоча існують великі відмінності у визначенні та практичному застосуванні концепції домашнього насильства, домашнє насильство в основному розуміється як насильство, яке має місце в так званих сімейних відносинах залежності. Форми домашнього насильства включають насильство (колишнього) партнера, жорстоке поводження з дітьми, людьми похилого віку, що в свою чергу порушує права, гідність, честь.

Будь-які подальші дії поліції, судових органів, а також консультаційних мереж і лікувальних центрів для жертв і кривдників повинні ґрунтуватися саме на отриманій інформації про те, як проявляється насильство в сім'ї в даних відносинах.

Цілеспрямована увага поліції та установ з надання допомоги до запобігання та своєчасного виявлення випадків домашнього насильства також має бути спрямована на осіб, які часто скоюють дане кримінальне правопорушення. Це може не тільки знизити рівень насильства в сім'ї в майбутньому. Також рекомендується постійно пильнувати сигнали домашнього насильства в рамках насильницьких субкультур.

На закінчення слід зазначити, що навіть найкраще законодавство не є універсальним засобом для викорінення насильства в сім'ї. При викоріненні домашнього насильства кримінальне право слід використовувати в якості останнього засобу, коли інші засоби більше не ефективні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т.О., Огоренко В.В., Кожина Г.М., Зеленська К.О., Носов С.Г., Терьошина І.Ф., Гненна О.М., Мамчур О.Й., Тимофеев Р.М., Шорніков А.В.; за заг. ред. проф. Т.О.Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро, 2021. – 188 с. С. 12
2. Моніторинг ситуації реагування системи правосуддя на вчинення домашнього насильства на насильства за ознакою статі: 2019 URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Ukrainian%202019%20PRAVO%20Monitoring%20report.pdf>(дата звернення: 14.02.2024).
3. Kathryn M. Ryan, Irene Hanson Frieze. Criminological Perspectives on Intimate Partner Violence URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0218.xml> (дата звернення: 14.02.2024).
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 05.03.2024).
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення: 14.02.2024).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. No 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 14.02.2024).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.02.2024).
8. Шуст В. Ознаки, поняття та форми домашнього насильства: Розуміння проблеми для її подолання URL: <https://korosten.pro/lyudy-pyshut/blogs/oznaky-poniattia-ta-formy-domashnoho-nasylstva-rozuminnia-problemy-dlia-ii-podolannia/> (дата звернення: 14.01.2024).
9. Цикл домашнього насилля URL: <https://nssu.gov.ua/news/tsykl-domashnoho-nasyllia> (дата звернення: 14.02.2024).
10. Wantu Fence M. Legal Protection of Women as Victim of Domestic Violence. Indonesian Journal of Advocacy and Legal Services. № 2. 2020. P. 243–58